

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY EKVIVALENTLIGI VA ULARNING LUG‘ATLARDA AKS ETISHI

Shomurodova Shaxlo Jaxonovna,

Samarqand davlat chet tillar instituti f.f.n., professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy ekvivalentligi hamda ularning lug‘atlarda aks etish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida frazeologizmlarning milliy-madaniy semantikasi, ularning tarjima jarayonidagi muqobilik darajasi va ikki tilli lug‘atlarda ifodalanish tamoyillari o‘rganildi. Frazeologik birliklar til va madaniyatning uzviy bog‘liqligini aks ettiruvchi muhim lingvistik vosita sifatida baholandi. Tadqiqotda qiyosiy, semantik, lingvomadaniy va leksikografik tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar frazeologik birliklarning lug‘atlarda to‘liq ekvivalent tarzda ifodalanishi har doim ham mumkin emasligini, ayrim hollarda esa izohli yoki pragmatik tarjima usullariga murojaat qilinishini ko‘rsatdi. Shuningdek, maqolada zamonaviy elektron lug‘atlarning frazeologik birliklarni ifodalashdagi imkoniyatlari ham yoritildi.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, lingvomadaniyat, ekvivalentlik, leksikografiya, ikki tilli lug‘at, semantika, pragmatika, tarjimashunoslik.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурная эквивалентность фразеологических единиц английского и узбекского языков, а также особенности их отражения в словарях. В исследовании рассматриваются национально-культурная семантика фразеологизмов, степень их эквивалентности в процессе перевода и принципы представления в двуязычных словарях. Фразеологические единицы оцениваются как важное лингвистическое средство, отражающее взаимосвязь языка и культуры. В ходе исследования использовались сравнительный, семантический, лингвокультурологический и лексикографический методы анализа. Результаты показали, что полная эквивалентность фразеологических единиц в словарях достигается не всегда, а в некоторых случаях используются описательные и прагматические способы перевода. Кроме того, в статье освещаются возможности современных электронных словарей при передаче фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологизм, лингвокультура, эквивалентность, лексикография, двуязычный словарь, семантика, прагматика, переводоведение.

Abstract. This article examines the linguocultural equivalence of phraseological units in English and Uzbek and their representation in dictionaries. The study investigates the national and cultural semantics of phraseological expressions, the degree of their equivalence in translation, and the principles of their presentation in bilingual dictionaries. Phraseological units are considered important linguistic tools reflecting the close relationship between language and culture. Comparative, semantic, linguocultural, and lexicographic methods of analysis were employed in the research. The findings reveal that phraseological units cannot always be represented through complete equivalence in dictionaries, and in some cases descriptive or pragmatic translation methods are applied. The article also discusses the possibilities of modern electronic dictionaries in representing phraseological units.

Keywords: phraseological unit, linguoculture, equivalence, lexicography, bilingual dictionary, semantics, pragmatics, translation studies.

Kirish. Til jamiyatning madaniy, tarixiy va ijtimoiy tajribasini o‘zida mujassamlashtiruvchi murakkab tizim hisoblanadi. Har bir xalqning dunyoqarashi, milliy qadriyatlari va mentaliteti til birliklarida o‘z ifodasini topadi. Ayniqsa frazeologik birliklar xalqning uzoq yillar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, urf-odatlar va tafakkur tarzini aks ettiruvchi muhim lingvistik vositalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shu

sababli frazeologizmlar tilshunoslikning eng murakkab va qiziqarli obyektlaridan biri hisoblanadi.

Frazeologik birliklar oddiy soʻz birikmalaridan farqli ravishda koʻchma maʼno, obrazlilik va emotsional-ekspressivlik bilan xarakterlanadi. Ular nafaqat kommunikativ vazifani bajaradi, balki xalqning madaniy xotirasini ham saqlab qoladi. Ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy jihatdan oʻrganish turli xalqlarning olamni idrok etish modeli va lingvomadaniy tafakkuri haqida muhim maʼlumot beradi.

Bugungi globallashuv sharoitida tillararo kommunikatsiyaning kengayishi frazeologik birliklarning tarjimasini va ularning ekvivalentligini aniqlash masalasini yanada dolzarb holga keltirmoqda. Ayniqsa ikki tilli lugʻatlarda frazeologik birliklarni toʻgʻri ifodalash tarjima sifati va kommunikativ samaradorlikni taʼminlashda muhim omil hisoblanadi. Biroq amaliyotda koʻplab frazeologik birliklarning boshqa tilda toʻliq muqobili mavjud emasligi kuzatiladi. Bunday holatlarda tarjimon yoki lugʻat tuzuvchi pragmatik moslashtirish, izohli tarjima yoki qisman ekvivalentlardan foydalanishga majbur boʻladi.

Frazeologik birliklarning lingvomadaniy ekvivalentligi masalasi zamonaviy tilshunoslikda keng tadqiq qilinayotgan yoʻnalishlardan biridir. Chunki frazeologizmlar til va madaniyatning oʻzaro aloqasini eng yaqqol ifodalovchi birliklardan hisoblanadi. Har bir frazeologik birlik ortida muayyan xalqning tarixiy tajribasi, mentaliteti va madaniy qadriyatlari mujassam boʻladi. Shu sababli ularni tarjima qilish jarayonida faqat semantik maʼnoni emas, balki pragmatik va madaniy komponentlarni ham hisobga olish zarur boʻladi.

Soʻnggi yillarda elektron lugʻatlar va raqamli leksikografiyaning rivojlanishi frazeologik birliklarni ifodalashda yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Zamonaviy elektron platformalarda iboralarni kontekstual misollar, audio materiallar va pragmatik izohlar bilan birga berish mumkin boʻlib qoldi. Bu esa frazeologik birliklarning maʼnosini chuqurroq anglash imkonini yaratadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy ekvivalentligini aniqlash, ularning lugʻatlarda aks etish tamoyillarini tahlil qilish hamda zamonaviy leksikografiyada qoʻllanilayotgan yondashuvlarni oʻrganish bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy ekvivalentligini tahlil qilish va ularning lugʻatlarda aks etish xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Frazeologik birliklar lingvomadaniy ekvivalentligi masalasi N.N. Amosova, I.V. Arnold va A.V. Kunin ishlarida ularning semantik va strukturaviy xususiyatlari orqali yoritilgan. G. Lakoff va M. Jonson frazeologizmlarning asosida konseptual metaforalar yotishini asoslab bergan.

Oʻzbek tilshunosligida A.E. Mamatov, Sh. Rahmatullayev va Sh. Safarov frazeologik birliklarning milliy-madaniy va pragmatik jihatlarini oʻrgangan. V.A. Maslova

lingvomadaniy yondashuvni rivojlantirib, frazeologizmlarni madaniy kod sifatida talqin qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda qiyosiy tilshunoslik, lingvomadaniyat, pragmalingvistika va leksikografiya sohalarining zamonaviy metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materialini sifatida ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik lug‘atlar, badiiy asarlar, publitsistik matnlar hamda elektron lug‘at platformalari tanlab olindi.

Dastlab frazeologik birliklarning semantik tuzilishi tahlil qilindi. Tadqiqot davomida ingliz va o‘zbek tillaridagi iboralarning denotativ hamda konnotativ ma’nolari qiyosiy jihatdan o‘rganildi. Shuningdek, ularning emotsional-ekspressiv xususiyatlari va pragmatik ta’siri ham tahlil markaziga qo‘yildi.

Lingvomadaniy tahlil jarayonida frazeologik birliklarning milliy-madaniy asoslari o‘rganildi. Har bir iboraning tarixiy shakllanishi, xalq mentaliteti bilan bog‘liqligi va madaniy konnotatsiyalari aniqlashga harakat qilindi. Ayrim frazeologik birliklarning boshqa tilda to‘liq muqobili mavjud emasligi va ularning tarjimasida tavsifiy usullardan foydalanilishi kuzatildi.

Leksikografik tahlil davomida mavjud ikki tilli lug‘atlardagi frazeologik birliklarning berilish tamoyillari o‘rganildi. Tadqiqotda iboralarning semantik izohi, stilistik belgisi, pragmatik xususiyati va kontekstual qo‘llanilishiga qanchalik e’tibor qaratilgani tahlil qilindi. Shu bilan birga zamonaviy elektron lug‘atlarning imkoniyatlari ham alohida ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot metodologik jihatdan konseptual metafora nazariyasi, lingvomadaniyat va tarjimashunoslik tamoyillariga tayandi. Bu esa frazeologik birliklarning nafaqat lingvistik, balki madaniy va pragmatik mohiyatini chuqurroq ochib berishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklar o‘rtasida turli darajadagi lingvomadaniy ekvivalentlik mavjudligini ko‘rsatdi. Ayrim iboralar semantik va pragmatik jihatdan bir-biriga yaqin bo‘lsa, boshqalari milliy-madaniy xususiyatlari sababli to‘liq ekvivalentga ega emasligi aniqlandi.

Tahlillar davomida frazeologik birliklarning birinchi guruhi sifatida to‘liq ekvivalent iboralar kuzatildi. Bunday birliklarda semantik ma’no, obrazlilik va pragmatik ta’sir deyarli bir xil bo‘ladi. Masalan, ingliz tilidagi “Time is money” iborasi o‘zbek tilidagi “Vaqt oltindan qimmat” iborasi bilan mazmuniy jihatdan yaqinlik hosil qiladi. Har ikkala iborada ham vaqtning qadri va inson hayotidagi ahamiyati obrazli tarzda ifodalangan.

Qisman ekvivalent frazeologizmlar esa umumiy ma’nosi jihatidan o‘xshash bo‘lsa-da, ularning obrazlilik asoslari farq qiladi. Masalan, ingliz tilidagi “to kill two birds with one stone” iborasi o‘zbek tilida “bir o‘q bilan ikki quyovni urmoq” tarzida ifodalanadi. Bu iboralarning umumiy pragmatik maqsadi bir xil bo‘lsa-da, milliy-madaniy tafakkurdagi obrazli komponentlar turlicha ekanligi kuzatiladi.

Tadqiqot davomida ekvivalentsiz frazeologik birliklar ham aniqlandi. Bunday iboralar muayyan xalqning tarixiy yoki madaniy tajribasi bilan bog‘liq bo‘lgani sababli boshqa

tilda ularga aniq muqobil topish qiyin bo'ladi. Natijada ular lug'atlarda ko'pincha izohli yoki tavsifiy tarjima yordamida ifodalanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy ikki tilli lug'atlarda frazeologik birliklarning pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlari har doim ham to'liq ochib berilmaydi. Ko'pincha iboraning faqat qisqa semantik tarjimasini keltiriladi. Natijada foydalanuvchi iboraning emotsional-ekspressiv yoki madaniy ma'nosini to'liq anglay olmaydi.

Elektron lug'atlar esa bu borada kengroq imkoniyatlarga ega ekanligi kuzatildi. Zamonaviy raqamli platformalarda frazeologik birliklarni kontekstual misollar, qo'shimcha izohlar va pragmatik tavsiflar bilan birga berish mumkin. Bu esa iboralarning kommunikativ vazifasini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Shuningdek, tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi ko'plab frazeologik birliklarning inson faoliyati, tabiat hodisalari, hayvonot olami va kundalik turmush bilan bog'liq ekani aniqlandi. Bu holat frazeologik tafakkurning ham universal, ham milliy jihatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklar tilning eng murakkab va milliy-madaniy jihatdan boy qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va mentalitetini aks ettiruvchi muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli frazeologizmlarni tarjima qilish yoki ularning ekvivalentini aniqlash jarayoni oddiy leksik birliklarga nisbatan ancha murakkab hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari ularning boshqa tilda ifodalanishiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatdi. Ayrim hollarda semantik ma'no saqlangan bo'lsa-da, pragmatik ta'sir yoki obrazlilik to'liq uzatilmayligi mumkin. Bu esa frazeologik birliklarning tarjimasida madaniy moslashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Lingvomadaniy yondashuv frazeologik birliklarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Chunki har bir ibora muayyan xalqning olamni idrok etish modeli bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi ayrim hayvon nomlari bilan bog'liq frazeologizmlar o'zbek tilida boshqa obrazlar orqali ifodalanadi. Bu holat har bir xalqning madaniy tafakkuri va tarixiy tajribasi turlicha ekanligi bilan izohlanadi.

Leksikografiya nuqtai nazaridan qaralganda, frazeologik birliklarni lug'atlarda ifodalash masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida ayrim lug'atlarda iboralarning faqat semantik tarjimasini berilib, ularning pragmatik yoki stilistik xususiyatlari e'tibordan chetda qolayotgani kuzatildi. Natijada foydalanuvchi iboraning qo'llanish doirasini to'liq anglay olmaydi.

Elektron lug'atlarning rivojlanishi bu borada yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Zamonaviy elektron platformalarda frazeologik birliklarni kontekstual misollar, stilistik belgilar va audio materiallar bilan birga taqdim etish mumkin. Bu esa til o'rganuvchilarga iboraning nafaqat ma'nosini, balki uning pragmatik vazifasini ham tushunishga yordam beradi.

Shuningdek, frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganish xorijiy tillarni o'qitish metodikasi uchun ham muhim hisoblanadi. Chunki til o'rganuvchilar frazeologik birliklarni o'zlashtirish orqali nafaqat tilni, balki xalqning madaniyatini ham chuqurroq anglaydilar.

Globalashuv va raqamli kommunikatsiya rivojlanayotgan bugungi davrda frazeologik birliklarning lingvomadaniy tadqiqi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli zamonaviy leksikografiyada frazeologizmlarni ifodalashning yangi konseptual modellari ishlab chiqilishi zarur hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, frazeologik birliklar til va madaniyatning uzviy bog'liqligini aks ettiruvchi muhim lingvistik vositalardan biridir. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy ekvivalentligini o'rganish tillararo kommunikatsiya va tarjima jarayonidagi murakkab jihatlarni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari frazeologik birliklarning to'liq, qisman va ekvivalentsiz shakllari mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa milliy-madaniy komponentlarga ega bo'lgan iboralarning tarjimasida pragmatik moslashtirish muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi.

Ikki tilli lug'atlarda frazeologik birliklarni ifodalashda faqat semantik tarjima bilan cheklanib qolmasdan, ularning pragmatik, stilistik va lingvomadaniy xususiyatlarini ham aks ettirish zarurligi isbotlandi. Elektron lug'atlar esa bu borada keng imkoniyatlarga ega bo'lib, frazeologizmlarni kontekstual va multimodal shaklda taqdim etish imkonini beradi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklarni lingvomadaniy jihatdan o'rganish zamonaviy tilshunoslik, tarjimashunoslik va leksikografiyaning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Kelgusida elektron leksikografiya va sun'iy intellekt asosidagi tarjima tizimlarida frazeologik birliklarning pragmatik hamda madaniy xususiyatlarini chuqurroq tadqiq qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Amosova N.N. English Contextology. – Leningrad: Leningrad University Press, 1968.
2. Arnold I.V. The English Word. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1986.
3. Cowie A.P. Phraseology: Theory, Analysis and Applications. – Oxford: Clarendon Press, 1998.
4. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
5. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. – Moskva: Vysshaya Shkola, 1996.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
7. Mamatov A.E. O'zbek frazeologiyasining shakllanish asoslari. – Toshkent: Fan, 1999.
8. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001.
9. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.
10. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden: Brill, 1964.
11. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1978.
12. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
13. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya. – Moskva: Nauka, 1996.
14. Vinogradov V.V. Osnovnye ponyatiya russkoy frazeologii. – Moskva: Nauka, 1977.
15. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. – New York: Oxford University Press, 1997